

- O. NAGY GÁBOR (1979), *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. 3. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RÖHRICH, LUTZ (1992), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. I–III. Herder Verlag, Freiburg – Basel – Wien.
- SIRISAKA ANDOR (1891), *Magyar közmondások könyve*. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Nyomatott Engel Lajos könyvnyomdájában, Pécs.
- SZEMERKÉNYI ÁGNES (2009), *Szólások és közmondások*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTH BÉLA (1895), *Szájru! szájru! a magyarság szálló igéi*. Athenaeum, Budapest. (Reprint kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest. 2002.)
- TRENCSENYI KÁROLY (1900), *Együtt üvölt a farkasokkal*. Magyar Nyelvőr 29: 40–41.
- WANDER, KARL FRIEDRICH WILHELM (1867–1880), *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*. Brockhaus, Leipzig.

FORGÁCS TAMÁS

ERNST KAUSEN nyelvcsalád-könyveiről

Die indogermanischen Sprachen

Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2012. XXXVI + 739 o.

Die Sprachfamilien der Welt. Teil 1: Europa und Asien

Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2013. XXXV + 1039 o.

Die Sprachfamilien der Welt. Teil 2:

Afrika – Indopazifik – Australien – Amerika

Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2014. XLIX + 1265 o.

Az utóbbi másfél évtizedben feléledni látszik folyóiratunkban egy régi „műfaj”, amely annotációszerű közleményekben hívja fel az olvasók figyelmét olyan kiadványokra, amelyek nem feltétlenül tűntek fel a kutatóknak, vagy éppen nehezen hozzáférhetőek (CSEPREGI 2000, 2012, VÁNDOR 2004). Ehhez csatlakozva kívántam szólni nagyon röviden azon könyvekről, amelyek a világ nyelvcsaládjairól, az azokon belüli csoportokról és az egyes nyelvekről tájékoztatják a nyelvészeket. Szükségesnek láttam nemcsak a viszonylag friss könyvekről szólni, hanem utalni akartam egyes korábbi összefoglalásokra is, hogy megkönnyítsem az érdeklődők munkáját. Természetesen nem remélhettem, hogy szólhatok minden releváns munkáról, hiszen jobbára csak esetlegesen sikerült az egyes tételekről tudomást szereznem, de talán így is segítségül szolgálhatott volna tervezett írásom (később esetleg még sort keríthetek rá).

Tudtommal talán az 1920-as évektől meglehetősen sok olyan kisebb-nagyobb könyv jelent meg, amely igyekezett számbavenni a világ nyelveit azok legfőbb jellemzőinek, rokonsági és egyéb kapcsolatainak rövid bemutatásával. Az utóbbi évtizedekben, különösen pedig a 21. század első másfél évtizedében látott napvilágot jónéhány olyan újdonság, amely arra törekszik, hogy releváns informáci-

ókkal szolgáljon az ismeretekre éhes szakembereknek. Azért is láttam volna szükségesnek az ilyen jellegű kiadványok (szinte csak) annotációszerű ismertetését, mert az utóbbi évtizedekben megszorodtak az olyan közlemények, amelyekben – legalábbis az európaiaknak – egzotikusnak tűnő nyelvek garmadájára hivatkoznak, és amelyeket csak nehezen helyezhetjük el a világ nyelveinek térképén, tehát szerettem volna valamiképpen megkönnyíteni a (többé-kevésbé) hiteles kiadványok alapján való tájékozódást. Mivel ezekben természetesen legtöbbször a „mi nyelveinkről”, azaz az uráli nyelvekről is olvashatók fontos információk, megérte volna a fáradságot szemügyre venni őket. Ezt azért is fontosnak véltem, hogy elhelyezhessük a „térképén” a nálunk ugyanilyen céllal készített, két kiadásban is megjelent nagyformátumú művet: FODOR 1999, 2000. Ennek keretében akartam írni ERNST KAUSEN ilyen munkáiról (KAUSEN 2012, 2013, 2014), amelyek címük szerint igen sokat ígérnek, mégpedig a világ nyelvcsaládjainak és nyelveinek ismertetését. Amint KAUSENnek az uráli nyelvekkel kapcsolatos információival szembesültem, kénytelen voltam a témakört radikálisan szűkíteni, hogy felhívjam a figyelmet arra, milyen elképesztően dezinformáló művek keletkezhetnek, ha a szerző egy bizonyos szaktudomány valamely ágában valószínűleg otthonosan mozog ugyan, de egy olyan másikról is nyilatkozni szeretne, amelyről csak igen szegényes ismeretekkel rendelkezik (vagy ha egyáltalán tud róla valamit). KAUSEN matematikát, fizikát és informatikát tanult, 1976-ban matematikából promovált, továbbá egyiptológiát, orientálistikát és összehasonlító nyelvtudományt tanult a göttingeni egyetemen (wikipedia), eszerint tehát széleskörű lenne a tudományos háttere, bár a világ nyelvei túlnyomó többségének hiteles bemutatására talán mégsem elegendő.

Az indogermán nyelvek családját bemutató kötetnek (KAUSEN 2012) a címe által sugallt témához nem szólhatok hozzá, hiszen ez ügyben megfelelő kompetencia híján én nem vagyok illetékes. A szerző azonban – nagyon helyesen — utal az első kötetben (KAUSEN 2012: 51) az ősi indogermán–finnugor kapcsolatokra, de a jelek szerint nincsen tisztában azzal, mely munkák számítanak viszonylag relevánsnak, így természetesen főleg a következőket hiányolom: JOKI 1973, RÉDEI 1986, és a finnugor–germán kapcsolatokat illetően JORMA KOIVU-LEHTO gazdag életművéből is válogatható volna (erről l. még alább is). Természetszerűleg szól röviden az indogermán nyelveknek más nyelvekkel való esetleges genetikai kapcsolatairól is az időrendben második kötetben: „Schon im 19. Jh. hat es... nicht an Hypothesen und Vermutungen gefehlt, die das Indogermanische mit anderen Sprachgruppen in Verbindung brachten. Dabei kam vor allem die benachbarte *u r a l i s c h e S p r a c h f a m i l i e* in Frage, zu der unter anderem Ungarisch, Finnisch und Estnisch gehören [hasonlóan KAUSEN 2013: 14, 15, 35, 523]. Aber auch die *s e m i t i s c h e n* Sprachen galten aufgrund lexikalischer Parallelen als ein möglicher Kandidat für verwandtschaftliche Beziehungen” (KAUSEN 2013: 93). Az irodalmi utalások itt is fölöttébb hi-

ányosak, noha az esetleges indo-uráli nyelvrokonságról egyebek közt BJÖRN COLLINDER többször is értekezett, pl. COLLINDER 1964b, 1964c, 1964d. Szerepel viszont igen meglepő módon a MARCANTONIO 2002, de még meglepőbb módon a MARCANTONIO 2006c nem! E kötetben szól a nyelvcsalád egyes csoportjairól, bemutatja az összehasonlító módszert, ismerteti az egyes csoportok sajátosságait. A könyv egésze informatívnak tűnik.

KAUSEN a 2013-ban megjelent művében viszonylag kevés teret szánt az egyes nyelvcsoporthoz, ami talán érthető is, hiszen szinte egész Euráziát vette célba. A minket esetleg valamilyen szempontból közelebről érdekelhető nyelvekre, nyelvcsaládokra szánt terjedelem: indogermán nyelvek: 57–173 (ezek bemutatása tehát önálló kötet formájában is megtörtént: KAUSEN 2012), baszk: 175–194, régi mediterrán nyelvek: 195–230, kaukázusi nyelvek: 231–258, régi keleti nyelvek: 259–339, uráli nyelvek: 341–370, paleoszibériai nyelvek: 371–434, altaji nyelvek, koreai, japán: 435–582, dravida: 623–693.

A következőkben arról írok, mennyire hiteles információkhoz juthatnak azok a nyelvészek, akik ebből a meglehetősen drága könyvből kívánnak tájékozódni nyelvcsaládunkról és annak tagjairól.

Az „Uralische Sprachen” című fejezet (341–370) első oldalán felsorolja a család tagjait, táblázatosan közli az egyes népek/nyelvek hagyományos („régebbi”) megnevezését és az utóbbi években terjedőben lévő (belső elnevezésből származó) modern nevét; a táblázatban látható a lapp, a cseremisiz, a votják, az osztják, a vogul, a jurák, a jenyiszjeji, a tavgi és a szelkup kétféle megnevezése, de a „zürjén ~ komi” kimaradt.

Ezt követi a „9.1. Einleitung” (KAUSEN 2013: 342–345), amelyben (1) az őshaza és az egyes nyelvi ágak kialakulása, (2) a legrégebbi nyelvemlékek, (3) a nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokkal és egyes nyelvekkel fennálló esetleges ősi rokonsági kapcsolatai, (4) a nyelvek beszélőinek száma és lakhelye tárgyaltatnak. Már az (1) ponthoz tartozó leírásban olyan közlésekre bukkanok, amelyekkel nem tudok mit kezdeni, pl. „Die finno-ugrische Gruppe – ob es sich bei ihr um eine genetische Einheit handelt, ist heute durchaus umstritten – war von Anfang an heterogener und bei weitem größer als die samojedische... Nach neueren Untersuchungen wird allerdings die genetische Einheit des Ob-Ugrischen und Ugrischen in Frage gestellt (siehe unten)” (KAUSEN 2013: 342). Én nem tudok olyan újabb, komolyan vehető kutatásokról, amelyek megkérdőjelezték volna az obi-ugor és az ugor csoport genetikai egységét... Erről a sajátos elképzelésről a „Die neue Skepsis” (347–349) pontban szól, kételkedésének alapjául pedig a MARCANTONIO 2002 és a SALMINEN 2002 szolgál.

Megemlít olyan uráli nyelveket is, amelyek kihaltak. A következőkről van szó: „Neben den vier in neuerer Zeit ausgestorbenen uralischen Sprachen – den samischen Sprachen Akkala und Kemi sowie den samojedischen Sprachen Kamassisch und Matorisch – gibt es mehrere früh aus-

gestorbene uralische Varietäten wie die Sprachen der *Merya*, *Murona* und *Meschchera*, von denen faktisch nur die Namen überliefert sind. Sie sind wahrscheinlich in der Nähe des Mordwinischen oder Mari einzuordnen” (KAUSEN 2013: 343). A szerző tájékozottsága nem kielégítő. Ami a mator vagy motor nyelvet illeti, az bizony nem a közelmúltban tűnt el, vö. „Das Matorische (Motorisch, Mator-Taigi-Karagassische) ist eine ausgestorbene Sprache, die zum samojedischen Zweig der uralischen Sprachfamilie gehört. Es wurde bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Südsibirien, im Gebiet des Sajangebirges gesprochen” (HELIMSKI 1997: 13). A mescserrel kapcsolatos közlés értékelése valamivel bonyolultabb. Az orosz történeti dokumentumokban szereplő *mescser* nevet MUNKÁCSI BERNÁT egy 1894-es cikkében elsőként hozta finnugor gyanúba, majd KNIEZSA ISTVÁN egy végülis publikálásra maga által alkalmatlannak minősített, 1951-es előadásában kívánta a *mescser* ~ *megyer* összetartozását igazolni (VÁSÁRY 2008: 38, 39). ZSIRAI idejében fel sem merült az a gondolat, hogy a *mescser* név mögött volgai finnugor nyelvű nép rejtőzhet, hiszen nevezetes munkájának „A kihalt volgai-finnugor népek” című fejezetében (ZSIRAI 1937: 269–274, 1994: 271–276) csak a muromáról és a merjáról írt. E kérdéssel később több magyar és orosz kutató is foglalkozott. Ezek egyike az imént említett VÁSÁRY ISTVÁN, aki erre a következtetésre jutott: „A mescserekben egy volgai finnugor népet kell látnunk...” (VÁSÁRY 2008: 63), „de a volgai finnugor eredet-magyarázat egyelőre... nem átütő erejű” (VÁSÁRY 2008: 66). A kérdés finnugrisztikai és turkológiai vonatkozásainak alapos ismerete nélkül én nem foglalhatok állást.

A SALMINEN 2002-re hivatkozva állítja KAUSEN, hogy az uráli nyelvcsaládban a következő alcsoportok (Untereinheiten) vannak: finnségi, lapp, mordvin (erza és moksa), permi, szamojéd. Ez a következő szövegegyüttesbe ágyazva jelenik meg: „Nach SALMINEN und seinen finnischen Kollegen können nach dem aktuellen Stand der Uralistik nur folgende fünf Gruppen als nachgewiesene genetische Untereinheiten des Uralischen gelten... Die Einzelsprachen Mari, Ungarisch, Chanti und Mansi seien nach heutiger Beweislage keiner Untereinheit des Uralischen zuzuordnen, d. h. auch der ugrische und ob-ugrische Knoten ist nicht ausreichend belegt. In der Tat zeigen lexikostatistische Untersuchungen eine größere Nähe des Chanti zu den finno-permischen Sprachen als zum Mansi und Ungarischen; andererseits weisen phonologische Isoglossen auf eine engere Beziehung zwischen den permischen und ugrischen Sprachen hin. [Bekezdés] F a z i t: Die fast zweihundert Jahre mehr oder weniger unveränderten Grundannahmen der Klassifikation des Uralischen sind im letzten Jahrzehnt gehörig ins Wanken geraten. Ein präzises, konsensfähiges Bild der internen Gliederung des Uralischen ist ferner denn je” (KAUSEN 2013: 349).

Hát ezek bizony kemény szavak, amelyekre csak ekképpen válaszolhatok: (1) Én sajnálatos módon nem tudom, kik azok a finn uralisták, akik osztják SALMI-

NEN nézeteit. (2) A mordvinnak két nyelvként való nyilvántartása a sztalini „divide et impera!” nemzetiségi politika bűvészmutatványa volt, amelynek máig elég sok ellenzője akadt, pl. „a két fő nyelvjárás, az erza és a moksa (KERESZTES 1990: 7)”, „Napjainkban az egy mordvin nyelv eszményének Oroszországon kívül (is) vannak hívei (nálunk pl. KERESZTES LÁSZLÓ és jómagam) és ellenzői... néhány elismert szakember pedig nem kíván a kérdésben állást foglalni, noha ezzel olykor önellentmondásba keveredik” (ZAICZ 1994: 113). (3) Hasonló alapon a cseremiszt is nyilvántarthatna volna SALMINEN (és nyomában persze KAUSEN is) két nyelvet magában foglaló csoportként, mert egyesek a nyelvjárások egy részét nyelvvé minősítették (nyilván éppen olyan jogosan, mint a mordvin esetében...), pl. „Лугово-восточный марийский язык” (KOVEDJAEVA 1966a), „Марийский лугововосточный язык” (KOVEDJAEVA – NIKOLAEVA 2001) ↔ „Горномарийский язык” (KOVEDJAEVA 1966b), „Марийский горный язык” (GRAČEVA 2001). Ugyanerről egy, a cseremiszt kutatásokban kivételes eredményességgel büszkélkedhető kutató röviden csak így nyilatkozott: „két nagy cseremiszt dialektust lehet feltenni: nyugatit és keletit” (BERECZKI 1990: 11). SALMINEN (1997: 90) egy korábbi munkájában szólt ugyan erről, a két cseremiszt „nyelv” feltevését skizofrén természetűnek minősítve, később (SALMINEN 2002) azonban már nyilván nem tartotta említésre méltónak (de az uráli nyelvek lehetséges „számát” illetően mégis vö. SALMINEN 1997: 83, ahol egyebek közt nyolc „ugor” nyelvről vél tudni...). (4) A magyarnak, a vogulnak és az osztjáknak az ugor csoport tagjaiként, ill. a vogulnak és az osztjáknak az obi-ugor csoport nyilvántartású tagjaiként való számontartását több írásomban igazoltam (vagy legalábbis úgy vélem, hogy igazoltam), ezekre itt nem kívánok hivatkozni. Az osztjáknak a finn-permi nyelvághoz lexikostatisztikailag való közelebbi viszonya ismereteim szerint teljesen alaptalan kijelentés, miként az is, hogy a permi és az ugor csoportot fonológiai izoglosszák kötnék össze, ti. obi-ugor-permi fonológiai izoglosszákról én egyáltalán nem tudok, magyar-permi vonatkozásban pedig az ilyen állításokat RÉDEI egyértelműen és okkal külön nyelvi fejleménynek minősítette, vö. „Eine phonologische, morphologische und syntaktische Wirkung ist nur im Falle einer intensiven Beziehung, einer Zweisprachigkeit möglich, aber auch in diesen Fällen erfolgt es nicht immer gesetzmäßig. (Im Wogulischen und im Ostjakischen gibt es z. B. einige hundert syrjänische Lehnwörter, aber im Lautsystem der beiden Sprachen läßt sich überhaupt keine permische Einwirkung nachweisen” (RÉDEI 1969: 334). SALMINENnek az osztják szókincsre való hivatkozását csak a zürjén j ö v e v é n y s z a v a k nagy számának téves interpretációja tenné értelmezhetővé, de az ősi szókincs is ellene szól kijelentésének, az UEW-ben közös (ősi) szókincsben ugyanis 275 osztják-votják, 320 osztják-zürjén, de 547 osztják-vogul és 381 osztják-magyar megfelelés található (I. HONTI 1993: 257). (5) Éppen ezért teljesen dilettáns megnyilatkozás KAUSENÉ, aki szakirodalmi ismeretek nélkül alkot véleményt, és éppen

ezért a hiányosan tájékozódott finn kolléga vélekedését készpénznek veszi, hogy ti. az uráli nyelvek osztályozása nagyon megingott volna, és hogy a konszenzust mutató megoldás messzebb lenne, mint bármikor korábban (az én ismereteim szerint a tudományos finnugrisztika létrejötte óta lényegében teljes a konszenzus szigorú ügyben)... (6) Egy nyelv önmagában is alkothat önálló csoportot, ha nincs közvetlen testvéryelvé, vagyis egyebek közt a cseremiszi is képezhet önálló egységet az uráli családfán, miként az indogermán esetében pl. a görög vagy az albán is.

„9.2. Interne Gliederung” (KAUSEN 2013: 345–349). „Bereits im 15. Jh. und 16. Jh. wurde die Verwandtschaft des Ungarischen mit uralischen Sprachen von einem Veroneser Mönchen bemerkt und von PICCOLOMINI (1405–1464) in zwei Arbeiten erwähnt” (KAUSEN 2013: 345). Csodálkozásra készíten e mondat pongyolasága, amelyben a magyar és az ugor nyelvek rokonságát említi, hiszen a magyarról és az obi-ugorról kellett volna szólnia. PICCOLOMINI-t illetően azonban nyilvánvalóan tudománytörténeti tévedésről van szó, l. HONTI 2012: 76–78.

„Seit den 1990er Jahren wurden in zahlreichen Arbeiten die traditionellen Klassifikationen des Uralischen in Frage gestellt” (KAUSEN 2013: 347). Ennek a kijelentésnek akkor lenne valami értelme, ha közölte volna az állítólagosan számtalan írás közül legalább néhánynak a bibliográfiai adatait, amelyek e nézetet indokolhatnák. „Einen radikalen Standpunkt nimmt A. MARCANTONIO 2002 ein. Sie stellt die genetische Einheit des Ugrischen, Finno-Ugrischen sowie des Uralischen insgesamt in Frage, indem sie extrem hohe, fachlich fragwürdige Anforderungen an alle lexikalischen und morphologischen Gemeinsamkeiten stellt, die in der Fachwissenschaft zur Begründung dieser Einheiten herangezogen wurden. Sie verwendet vor allem statistische Methoden, um zu »beweisen«, dass die zum Nachweis der genetischen Einheit angeführten Etymologien und morphologischen Parallelen nicht verlässlich genug sind, da sie statistisch nicht von Zufallsübereinstimmungen zu unterscheiden sind. Ihre Ergebnisse werden in der Uralistik wegen massiver methodischer Mängel zurückgewiesen (vgl. die Rezension GEORG 2002/03)” (KAUSEN 2013: 347). Igaz, hogy MARCANTONIO uralisztikai tárgyú könyvét súlyos bírálatok érték a szakma tényleges művelői részéről, de a jelek szerint KAUSEN csak a nem uralista GEORG írásáról tud, amely természetesen nem utal a mások által megfogalmazott kritikákra. MARCANTONIO meglehetősen furcsa állásfoglalásainak minőségéről alább szólok.

SALMINEN kollégám helyel-közzel nem hitelesen közvetíti az általa hivatkozott műben előadottakat. Pl. „The lexical differences between Mansi and Khanty are also notable, as KÁLMÁN (KÁLMÁN 1988: 400) has pointed out” (SALMINEN 2002: 51). A vogulról és az osztjákról szólva azonban KÁLMÁN BÉLA nem azt írta, amit kitűnő szamojedológus kollégánk tulajdonít neki, vö. „Although much

of their vocabulary is identical, surprisingly they have different words for such fundamental concepts as...” (KÁLMÁN 1988: 400).

Az igen széleskörűen tájékozott HELIMSKIJ nyomán SALMINEN a földrajzilag legkeletibb uráli nyelvek egy konvergens hangtani változását valamiféle areális-genetikai egység tagjaiban bekövetkezettként értelmezte, megfeledezve arról, hogy kronológiailag nem lehet kapcsolat az ezen nyelvekben bekövetkezett változások között. Vö. „Since there is little evidence for Proto-Ugrian as a genuine genetic unit, this is a good place to resort to the concept of »areal genetic unit«, which was launched by HELIMSKIJ (HELIMSKIJ 1982) with reference to Finno-Volgaic and Finno-Permian, but which in my view suits equally well Ugrian and Ob-Ugrian, as well as Finno-Sámi and Volgaic. Areal genetic units differ crucially from strictly genetic units, that is, branches deriving from a distinct proto-language, in that they can overlap with each other. We are therefore free to recognize areal genetic units that contradict with the standard classification, for instance, Finno-Mordvin, Mari-Permian, Permian-Hungarian, Hungarian-Mansi, and Khanty-Samoyed, as well” (SALMINEN 2002: 51). HELIMSKIJ (1982: 123–125) az uráli alapnyelvi szibilánsoknak az ugorban és a szamojédban létrejött változásait areális jelenségnek tekintette, de ezek valójában teljesen függetlenek egymástól: az „ugor *ð > (vogul és déli osztják) *t*” összekapcsolása az „uráli *š/*s > > szamojéd *t*” hangváltozással (HELIMSKIJ 1982: 124) kronológiailag lehetetlen, hiszen a szamojédban bekövetkezett hangváltozásnak sokkal korábbi keletűnek kell lennie, mint az ugyanezen uráli alapnyelvi szibilánsok vogul és déli osztják képviselői megszületésének (erről részletesebben l. HONTI 2014a: 219–221). Ha egy régió nyelveiben azonos vagy hasonló folyamatok játszódtak le, de egymástól távoli időszakokban, akkor bizony szó sem lehet „areális-g e n e t i k a i egység”-ről, azaz valamiféle kontaktusjelenségről! SALMINEN itt kellő ugrisztikai ismeretek és a v o n a t k o z ó s z a k i r o d a l o m a l a p o s t a n u l m á n y o z á s a n é l k ü l tett megalapozatlan kijelentést, nem először. Ez utóbbit tanúsítja, hogy szerinte (SALMINEN 1989: 16) SETÄLÄ elavultnak tekintette OTTO DONNER családfa-modelljét, noha az én értelmezésemben a kettő lényegében ugyanazt ábrázolja, ezt még a családfa fűrészselgetésével foglalkozó KAISA HÄKKINEN (1983: 67–68) is így látta; meg kell jegyezni, hogy SALMINEN ezen írásában nem közölte azt a bibliográfiai helyet, ahol DONNER családfa-ábrája látható, és ahol SETÄLÄnek ez az állítólagos kijelentése olvasható lenne, de nyilván csak ezekről lehet szó: DONNER 1879: 157–158, SETÄLÄ 1926: 54–55.

„9.3. Die uralischen Sprachen im Überblick” (KAUSEN 2013: 349–355). „Man nimmt an, dass die Trennung des Ungarischen vom Ob-Ugrischen bereits vor fast 3000 Jahren begonnen hat, so dass Ob-Ugrisch und Ungarisch sich stark auseinander entwickelt haben und die Einheit der ugrischen Sprachen nicht leicht nachzuweisen war (heute wird sie wieder in Frage gestellt)” (KAUSEN

2013: 353). A hajdani ugor nyelvi egységet csak azok találhatják kérdésesnek, akik nem ismerik e nyelveket és a kérdéssel foglalkozó tanulmányokat, vagy nem sikerült megérteniük a bennük foglaltakat.

„9.4. Sprachliche Charakteristik” (KAUSEN 2013: 355–370). Az uráli nyelvek közös szókincsét 25 példaszóval szemlélteti, a mordvin kivételével az összes finnugor nyelvből és a jurákból idéz adatokat (KAUSEN 2013: 355–356). Anyaga állítólag az UEW-ből származik, ezt azonban okom van kétkedéssel fogadni: a ’Herz’ jelentésű votják és zürjén szó *s*-szel írandó (természetesen így van írva az UEW-ben is), a zürjén szót (*šelem*) egyébként is hibásan közli: *selem*, továbbá az általa bemutatott alapnyelvi rekonstrukcióknak sincs sok közülük az UEW-ben közöltekhez, pl. **šidä(-mš)* (**šüdü(-mš)*) ’Herz’ (UEW 1: 477), míg KAUSEN szerint: **sidäm* (KAUSEN 2013: 355). Sajnálatos módon nem közli, honnét valók az általa közölt téves rekonstrukciók...

Részletesen kell szólnom KAUSEN most következő megállapításáról. Esetleg valamilyen homályos rokonságra vagy igen korai finnugor(/uráli)–germán kapcsolatra utaló elemnek véli pl. az uráli **kala* ’Fisch’ szót, amelyet a germán **hwala* szó (> angol *whale* ~ német *Wal-fisch*) átvételeként értelmez (KAUSEN 2013: 356). Elképzelni sem tudom, honnét vette ezt a fölöttebb mulatságos etimológiai ötletet, hiszen még WIİK is ellentétes irányú kölcsönzést emleget, ami nem kevésbé mulatságos: „Varsinaiseen kantagermaaniin palautuvia mahdollisia lainasanoja on ainoastaan pari mahdollista (esim. germ. **hwala*- < ’valas’ < esi-germ. **kwalo*- ← ural. **kala* > suom. *kala*...; KOIVULEHTO suullisesti). Ehkä tästä syystä sekä SAMMALLAHTI (1995: 147) että WIİK (1996c: 597) vähättelevät leksikaalisen substraatin merkitystä” [„A tulajdonképpeni ősgermánra visszavezethető jövevényszavak körében legfeljebb néhány említhető (pl. germán **hwala*- < ’Walfisch’ < ógermán **kwalo*- ← uráli **kala* > finn *kala* ’Fisch’; KOIVULEHTO szóbeli közlése.)”] (KALLIO 1997: 76); továbbá: „U/SU kielestä voidaan katsoa muutamana sanan tarrtuneen IE kieliiin. Tällaisia ovat uralilaisen kantakielen ’kalaa’ tarkoittava sana **kâlâ*/**kala* (vrt. latinan *squalus* ja nykyenglannin *whale* ’valas’)... (ks. esim. PETRI KALLIO 1997: 76)” [„A jelek szerint néhány szó kerülhetett át az U/FU (alap)nyelvből az IE nyelvekbe. Ilyenek az uráli alapnyelv ’hal’ jelentésű szava **kâlâ*/**kala* (vö. latin *squalus* és mai angol *whale*)... (l. pl. PETRI KALLIO 1997: 76.)”] (WIİK 2002b: 129). KOIVULEHTO ezen etimológiát azok közt tárgyalja, amelyek esetében – úgymond – (eleddig) nem sikerült pontos hangmegfeleléseket megállapítani, és ezért azok elméletileg akár az ősi indo-uráli nyelvrokonság bizonyítékai is lehetnének (KOIVULEHTO 1999: 332, 335). Ekképpen fogalmazott: „Ural. **kala* ’Fisch’ (UEW 1: 119) > fi. *kala* id. ~ idg. **k^walo*- > germ. **χwala*- > an. *hvalr* ’Walfisch’, vgl. apreuß. *kalis* ’Wels’ und lat. *squalus* ’ein größerer Meerfisch’. Daß ein idg. Wort für ’Walfisch’ oder vielmehr ’Wels’ mit dem ural. Wort für ’Fisch (schlechthin)’ urverwandt wäre, ist nach PAASONEN (1907: 18) semantisch nicht gut denkbar”

(KOIVULEHTO 1999: 335); ehhez vö. PAASONEN nézetét a fi. *kala* stb. és az idg. **(s)qalo-*, **(s)qəlo-*, újfeln. *wels*, lat. *squalus* 'ein größerer Meerfisch' esetleges etimológiai kapcsolatáról: „in semasiologischer Hinsicht auf sehr schwachen Füßen steht” (PAASONEN 1907: 18). Megpróbáltam kideríteni, KAUSEN mire alapozva írta e szavak esetében az „germán > finnugor” átvételt; az uráli/finnugor nyelveket az indogermánnal összevető tanulmányok közt a következőket említi: N. ANDERSON 1879, V. THOMSEN 1869, H. SWEET 1900, B. COLLINDER 1960 (KAUSEN 2010: 94). Azonban ezek egyike sem szerepel a Gesamtbibliographie című részben (KAUSEN 2010: 706–720). Én azonban ellenőriztem, vajon van-e szó ezekben a könyvekben az olyan esetleges uráli/finnugor–indogermán genetikai kapcsolatokról vagy szókölcsonzésekről, amelyek az „angol *whale* ~ uráli **kala*” valamilyen egyeztetésére utalnának. Kísérletem teljesen eredménytelen maradt. Következésképpen nem sikerült kiderítenem, vajon honnét vette KAUSEN ezt a furcsa etimológiai ötletet, valószínű forrása talán valamilyen félreértés folytán WIİKnek az európai népek eredetét tárgyaló munkája lehetne (az eredeti, vagyis a finn nyelvű kötetben: WIİK 2002a: 161, ennek silány minőségű magyar fordításában: WIİK 2008: 128), de a bibliográfiában WIİKnek egyetlenegy munkája sem szerepel, és WIİK nem „germán > finnugor”, hanem „finnugor > germán” átvételről ír viszonylag óvatosan: „Nyelvcseré esetén gyakran meg-esik, hogy néhány szó az alsóbb rangú nyelvből a magasabb rangú nyelvbe kölcsönződik. Ilyen szavaknak tartják többen a FU nyelvek *kala* 'hal' (lásd mai angol *whale*) és *jää* 'jég' szavait, melyek a FU nyelvekből kerültek át a germán nyelvekbe” (WIİK 2008: 128). „A... (finn *kala* 'hal' ~ indoeurópai: angol *whale* 'bálna')... abszurdum, hiszen egy halász–fókavadász közösség számára nyilvánvaló, hogy a bálna nem hal!” (KERESZTES 2009: 214–215). KLUGE és PFEIFER hasonlóan nyilatkoztak: az „angol *whale* ~ német *Wal-fisch* stb.” szavaknak megfelelői lehetnek a fenti latin és óporosz adatok (KLUGE 2002: 969, 970), még vö. német *Wels*, *Weller* 'harcsa' ~ óporosz *kalis* 'Wels' (KLUGE 2002: 982–983), „*Wal* Name des größten, im Wasser lebenden Säugetiers” (PFEIFER 2010: 1533), „*Wels* Der Name des Flußfisches” (PFEIFER 2010: 1554). KLUGE szerint: „Da Fischnamen in den indogermanischen Sprachen allgemein schlecht vergleichbar sind, kann auch hier eine Entlehnung vorliegen” (KLUGE 2002: 969), bár az ötlet esetleges forrását nem említi. E szó egyébként sokkal később valóban bekerült a finnségi nyelvekbe, vö. finn *valas* 'Wal; északi/grönlandi bálna, cet', v. *kala*, karjalai v. (*kala*), észt *vaal*, *valaskala* 'ua.' és lív *falfiš* 'epmääräinen suuri kala; bizonytalan méretű nagy hal' (SSA 3: 397).

Nem segíti a tájékozódást az sem, hogy KAUSEN transzkripciója meglehetősen rejtélyes, pl. egyrészt lappN *čalbmi* (KAUSEN 2013: 355), vö. *čál'bme* 'Auge' (UEW 1: 479), másrészt *tšade* (KAUSEN 2013: 355), vö. *čādā* 'Herz' (UEW 1: 477), nála tehát ugyanannak a nyelvnek ugyanazon szókezdő affrikátája eltérő módon van jelölve a két szóban. A hagyományos finnugor transzkripció

elemeit részben IPA-jelekkel helyettesítő ABONDOLO (1998: 12) nyomán közli a rekonstruált alapnyelvi mássalhangzó-rendszert (KAUSEN 2013: 357), míg a magánhangzó-rendszerről a jelek szerint teljesen megfeledkezett.

KAUSEN (2013: 361) a magyar esetében tudni vél egy paradigmaticus a n nem létező többes számú birtokos személyjelről („das ungarische pluralische Possessivsuffix”), ez pedig az *i* lenne, pl. *hala-i-m* ’meine Fische’, amely valójában a birtokos paradigmában használatos pluralisjel (vagyis „Pluralsuffix des Besitzes im possessiven Paradigma”), a birtokos személyjelek (Possessivsuffixe) valójában csak grammatikai személyre utaló elemek, pl. *hal-unk* ’unser Fisch’ ~ *hal-ai-nk* ’unsere Fische’, *kez-ünk* ’unsere Hand’ ~ *kez-ei-nk* ’unsere Hände’, még vö. *hal-am* ’mein Fisch’ ~ *hal-ai-m* ’meine Fische’, *hal-ad* ’dein Fisch’ ~ *hal-ai-d* ’deine Fische’, de az egyes számú 3. személyben a magánhangzós tövek után ehhez az *i*-hez birtokos személyragi funkció adaptálódott, pl. *hajó-im* ’meine Schiffe’, *hajó-i-d* ’deine Schiffe’ ↔ *hajó-i* ’seine Schiffe’ (~ beszélt nyelvi *hajó-ja-i* ’ua.’), *fá-i-m* ’meine Bäume’, *fá-i-d* ’deine Bäume’ ↔ *fái* ’seine Bäume’ (~ beszélt nyelvi *fá-ja-i* ’ua.’), *hal-a* ’sein Fisch’ ~ *hal-a-i* ’seine Fische’, *kez-e* ’seine Hand’ ~ *kez-e-i* ’seine Hände’ (vö. TOMPA 1961: 545, KOROMPAY 1991: 279–281).

Több magyar adat is hibásan van írva, pl. *föld-ök* ’Länder’ *föld-ek* helyett, *betü-höz* ’zum Buchstaben’ *betü-höz* helyett (KAUSEN 2013: 359); olykor a finn adatok némelyike is téves, pl. *talo-i-ssa-n* ’in meinen Häusern’ (KAUSEN 2013: 365), helyesen: *talo-i-ssa-ni*; ezek nyilván nem származhatnak megbízható forrásokból, miként a magyar *czigány*(!) (KAUSEN 2012: 577) sem!

A szerző szerint a dualis megőrződött a szamojédban, az obi-ugorban és a lappban, de a lapp esetében *csak* az ősi dualisjel megmaradásáról tud (KAUSEN 2013: 361), noha a felsorolt többi nyelvhez hasonlóan a lapp személyes névmások körében is megvannak a dualisiak (l. pl. ITKONEN 1960: 49).

MARCANTONIO 2002-es könyvére hivatkozva állítja KAUSEN: „Im Gegensatz zum Indogermanischen lässt sich für das Uralische... keine umfassende proto-uralische Morphologie rekonstruieren. Dies hat zu der Frage geführt, ob man die zunächst in der Indogermanistik entwickelte komparativ-historische Methode überhaupt auf die uralischen Sprachen anwenden kann” (KAUSEN 2013: 356–357). Nem értem, miből következnek az, hogy az indogermán nyelvek esetében alkalmazott történeti-összehasonlító módszer alkalmatlan lenne az uráli vagy akár más nyelvek esetében. Mivel a történeti-összehasonlító nyelvudomány módszertani alapjául jórészt a romanisztika létrejötté szolgált, vajon hasonló elképzelés alapján például a romanisztika módszerei is alkalmatlanok lennének pl. a germán vagy a szláv nyelvek kutatásában?! KAUSEN bibliográfiájában szerepel a COLLINDER 1960 és a HAJDÚ 1987 irodalmi tétel, amelynek 218–247., ill. 213–260. oldalain megismerkedhetett volna az alapnyelvi morfológiával, ha egyáltalán kézbe vette volna ezeket... MARCANTONIO nézetén pedig persze egy-

általán nem csodálkozom... Noha KAUSEN tud MARCANTONIO könyvének negatív fogadtatásáról, vö. „Ihre Ergebnisse werden in der Uralistik wegen massiver methodischer Mängel zurückgewiesen (vgl. die Rezension GEORG 2002/03)” (KAUSEN 2013: 347), KAUSEN mégis hivatkozik a MARCANTONIO-műre. Vajon miért? Az uralisztikát egyáltalán nem ismerő szerzők nyilván nem képesek megítélni MARCANTONIO műveinek kvalitásait (l. pl. HONTI 2014b), és akik ezekre hivatkoznak, másokat is megtévesztenek, ha nem is szándékosan.

MARCANTONIO az indogermán történeti-összehasonlító nyelvészetről is hasonló hozzáállással nyilatkozott (MARCANTONIO 2006c), amiről JAKUBOVIČ és BICHLEIMER írt megsemmisítő bírálatot: (1) „Анджела Маркантонио скорее заинтересована не в поиске научной истины, а в привлечении широкого общественного внимания к собственной научной деятельности” (JAKUBOVIČ 2011: 228). (2) „Leider haben indes Statistiken die unangenehme Eigenschaft, dass man mit ihnen letztlich alles beweisen kann, es sei denn, man geht wirklich unvereingommen und systematisch an die zu untersuchende Sache heran, hat ein genügend großes Datenkorpus und überblickt sämtliche mit diesem Korpus zusammenhängenden Probleme sowie in diesem Falle auch noch bis in Details die zugehörige Wissenschaft, hier eben die Indogermanistik. Und hier weist ihre Argumentation in allen Bereichen gehörige Lücken und Unkenntnis auf” (BICHLEIMER 2012: 303). (3) „Überdies extrahiert sie aus den Angaben des LIV [= RIX 1998/2001] die Erkenntnis, dass dort mit vier Laryngalen gearbeitet werde, nämlich mit h_1 , h_2 , h_3 und $H...$, was angesichts der Tatsache, dass an deutschsprachiger Literatur außer dem LIV nur POKORNYS IEW [= POKORNY 1959–1969] und ein Buch aus dem 19. Jh. zitiert werden, vielleicht auf mangelnde Deutschkenntnisse ebenso *schließen* lässt wie auf weitgehende Unkenntnis des aktuellen Stands der Indogermanistik im Bereich der Rekonstruktion des phonologischen Systems des Urindogermanischen” (BICHLEIMER 2012: 303). Egyébként ugyanez mondható el MARCANTONIO-nak az uralisztikáról könyvformában írott fejtegetéseiről is (MARCANTONIO 2002, 2006). (4) Ugyancsak a laringálisokról: „Man hat eher den Eindruck, als meine M. [= MARCANTONIO], diese Phoneme seien Selbstzweck der Indogermanisten. Auch hier hat man es mit einem groben, am ehesten durch zu geringe Kenntnisse zu erklärenden (und so gerade außerhalb der Indogermanistik leider weit verbreiteten) Missverständnis von Indogermanistik zu tun” (BICHLEIMER 2012: 303–304). KAUSEN erre a MARCANTONIO-műre viszont nem hivatkozik. Vajon miért nem? Tapasztalatom szerint MARCANTONIO ezen könyveit csak a vérbeli dilettánsok és a feltűnési viselkedésben szenvedők tekintik tudományos produktumnak.

Meglehetősen sok kifogásolni való van KAUSEN-nek a nyelvcsaládunkkal kapcsolatos némely állásfoglalásaiban és eljárásában, amelyeket meglehetősen

amatőrjellegűnek talállok, de valószínűleg nem érdemes mindent szóvá tenni, legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy egy esetleges újabb kiadás igen erősen javított verzióként fog napvilágot látni.

A KAUSEN 2014 a címben szereplő régiókban létező nyelvekről és nyelvcsaládokról szól. Természetesen nekem nem áll módomban megítélni, mennyire hitelesek ezen közlései, de amint a fentiekben az általam valamelyest is ismert témakörökről előadott KAUSEN-féle nézetekről megfogalmazott véleményemből sejthető, az ezen kötetben előadottakkal kapcsolatban is erős kétségeim lehetnek.

E kötetek olvasásakor időnként eltűnődtem, vajon az egyes nyelvcsoportokról és nyelvekről írottakat véleményezte-e szakértő, ami szükségszerűen alapvető követelmény lenne, mivel egyetlen kutató aligha nyilatkozhat hitelesen a világ összes nyelvéről. Az első kötetben (KAUSEN 2010: XVI) megemlíti néhány személyt, akik egyes rész kérdések megítélésében segítségére voltak. A második kötetben STEFAN GEORG a Geleitwort szerzője (KAUSEN 2012: XVII–XVIII), aki egy uralisztikai tárgyú dilettáns könyvről írt recenziót (l. GEORG 2002–2003), de aki uralistikaként teljesen ismeretlen, és ő sincs a szerző által feltüntetve uralisztikai tanácsadóként (KAUSEN 2012: XXI–XXII), miként az első kötetben sem, pedig ott is szó esik az indo-uráli kapcsolatokról. A legbőségesebb tanácsadói lista a harmadik kötetben található (KAUSEN 2014: XIX–XX), feltehetőleg az egzotikus nyelvek világában mégis bizonytalanságot érzett a szerző.

Összegzésül azt mondhatom e három nagyon drága kötetről, hogy a vásárlók a pénzükért sokkal többet érdemeltek volna. Fölöttébb sajnálatos, hogy egy igen jónevű könyv- és folyóiratkiadó ilyen megbízhatatlan könyvegyüttessel lépett a szakmai világ elé (bár sajnálatos módon korántsem egyedi jelenségről van szó). A FODOR ISTVÁN szerkesztette kötetet (1999, 2000) sokkal megbízhatóbbnak vélem, noha az általam valamelyest is ismert nyelvekről született fejezetekben foglaltakkal nem minden esetben értek maradéktalanul egyet.

Irodalom

- ABONDOLO, DANIEL (1998), Introduction. In: ABONDOLO, DANIEL (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 1–42.
- ANDERSON, NIKOLAI (1879), *Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen*. H. Laakman, Dorpat.
- BERECZKI GÁBOR (1990), *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BICHLER, HARALD (2012), Marcantonio, Angela (Hrsg.): *The Indo-European language family: questions about its status*. *Zeitschrift für celtische Philologie* 59: 300–305.
- COLLINDER, BJÖRN (1960), *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Almqvist & Wiksells, Stockholm.
- COLLINDER, BJÖRN (1964a), *Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia* 1. Almqvist & Wiksells, Uppsala.

- COLLINDER, BJÖRN (1964b), Indo-uralisches Sprachgut. Die Urverwandtschaft zwischen der indoeuropäischen und der uralischen (finnischugrisch-samojedischen) Sprachfamilie. Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit. In: Collinder 1964a: 17–132.
- COLLINDER, BJÖRN (1964c), Indo-uralische Nachlese. In: Collinder 1964a: 133–140.
- COLLINDER, BJÖRN (1964d), Zur indo-uralischen Frage. In: Collinder 1964a: 141–155.
- CSEPREGI MÁRTA (2000), Újdonságok Jugriából. Nyelvtudományi Közlemények 97: 352–372.
- CSEPREGI MÁRTA (2012), Újabb obi-ugrisztikai könyvtermés. Nyelvtudományi Közlemények 108: 480–494.
- DONNER, OTTO (1879), Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Abdruck aus den Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Tom. XI. Societas Scientiarum Fennicae, Helsingfors.
- FODOR ISTVÁN (szerk.) (1999, 2000), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GEORG, STEFAN (2002–2003), Marcantonio, Angela: The Uralic Language Family. Facts, Myths and Statistics. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 26–27: 147–160.
- GRAČEVA, F. T. [ГРАЧЕВА, Ф. Т.] (2001), Марийский горный язык. In: VINOGRADOV, V. A. (szerk.) [ВИНОГРАДОВ, В. А. (ред.)], Языки Российской Федерации и соседних регионов. Энциклопедия. В трех томах. II. К–Р. Наука, Москва. 266–274.
- HAJDÚ, PÉTER (1987), Die uralischen Sprachen. In: HAJDÚ, PÉTER – DOMOKOS, PÉTER, Die uralischen Sprachen und Literaturen. Akadémiai Kiadó – Helmut Buske Verlag, Budapest – Hamburg. 21–450.
- HÄKKINEN, KAISA (1983), Suomen kielen vanhimmosta sanastosta ja sen tutkimisesta. Turun yliopisto, Turku.
- HELIMSKI, EUGEN (1997), Die matorische Sprache. Studia Uralo-Altaica 41. JATE, Szeged.
- HELIMSKI, E. A. [ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.] (1982), Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Наука, Москва.
- HONTI, LÁSZLÓ (1993), Statistisches zum Uralischen Etymologischen Wörterbuch. Linguistica Uralica 29: 241–258.
- HONTI László (2007), Angela Marcantonio: A történet nyelvészet és a magyar nyelv eredete (Angela Marcantonio válogatott tanulmányai). Finnugor Világ 12/1: 22–27.
- HONTI László (2012), Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismerveiről. Tények és vágyak. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 143. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI László (2014a), Elnöki zárszó – Nyelvtörténet szekció. In: SUDÁR BALÁZS – SZENTPÉTERI JÓZSEF – PETKES ZSOLT – LEZSÁK GABRIELLA – ZSIDAI ZSUZSANNA (szerk.), Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MÓT Kiadványok I. MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest. 219–222.
- HONTI László (2014b), Mark Newbrook (with Jane Curtain and Alan Libert): Strange Linguistics. LINCOM Europa, München. 2013. Nyelvtudományi Közlemények 110: 383–391.

- ITKONEN, ERKKI (1960), *Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriß und Wörterverzeichnis. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten VII. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.*
- JAKUBOVIČ, I. S. [ЯКУБОВИЧ, И. С.] (2011), *The Indo-European Language Family: Questions about its Status.* Angela Marcantonio (ed.). *Journal of Indo-European Studies, Monograph Series 55.* Washington: Institute for Study of Man. *Journal of Language Relationship / Вопросы языкового родства 6:* 143–146.
- JOKI, AULIS J. (1973), *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 151.*
- KALLIO, PETRI (1997), *Uralilaisten alkuperä indoerooppalaisesta näkökulmasta. Virittäjä 101:* 74–78.
- KÁLMÁN, BÉLA (1988), *The History of the Ob-Ugric Languages.* In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik.* E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 395–412.
- KERESZTES LÁSZLÓ (1990), *Chrestomathia Morduinica.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- KERESZTES LÁSZLÓ (2009), *Kalevi Wiik: Az európai népek eredete. Folia Uralica Debreceniensia 16:* 212–217.
- KLUGE, FRIEDRICH (2002), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 24. Auflage. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- KOIVULEHTO, JORMA (1999), *Indogermanisch – Uralisch: Lehnbeziehungen oder (auch) Urverwandtschaft? Mémoires de la Société Finno-ougrienne 237:* 329–340. [Eredeti megjelenési helye: STERNEMANN, REINHARD (Hrsg.), *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Akten der Konferenz vom 24. 3.–26. 3. 1992 aus Anlaß von Franz Bopps zweihundertjährigen Geburtstag am 14. 9. 1991. Indogermanische Bibliothek 3.* Universitätsverlag, Heidelberg. 1994. 133–148.]
- KOROMPAY KLÁRA (1991), *A névszójelezés.* In: BENKŐ LORÁND (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.* 259–283.
- KOVEDJAEVA, E. I. [КОВАДЯЕВА, Е. И.] (1966a), *Лугово-восточный марийский язык.* In: ЛУТКИН – МАЙТИНСКАЯ 1966: 221–240.
- KOVEDJAEVA, E. I. [КОВАДЯЕВА, Е. И.] (1966b), *Горномарийский язык.* In: ЛУТКИН – МАЙТИНСКАЯ 1966: 241–254.
- KOVEDJAEVA, E. I. – NIKOLAEVA, I. A. [КОВАДЯЕВА, Е. И. – НИКОЛАЕВА, И. А.] (2001), *Марийский лугововосточный язык.* In: VINOGRADOV, V. A. (szerk.) [ВИНОГРАДОВ, В. А. (ред.)], *Языки Российской Федерации и соседних регионов. Энциклопедия. В трех томах. II. К–Р.* Наука, Москва. 274–283.
- KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) (2000), *Suomen sanojen alkuperä. 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.* = SSA 3.
- ЛУТКИН, В. И. – МАЙТИНСКАЯ, К. Е. (szerk.) [ЛУТКИН, В. И. – МАЙТИНСКАЯ, К. Е. (ред.)], *Финно-угорские и самодийские языки. Языки народов СССР. III.* Наука, Москва.

- MARCANTONIO, ANGELA (2002), *The Uralic Language Family. Facts, Myths and Statistics*. Publications of the Philological Society 35. Blackwell Publishers, Oxford UK – Boston USA.
- MARCANTONIO, ANGELA (2006a), *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Magyar Ház, Budapest.
- MARCANTONIO, ANGELA (2006b), Evidence that most Indo-European lexical reconstructions are artefacts of the linguistic method of analysis. In: MARCANTONIO, ANGELA (ed.), *The Indo-European Language Family: Questions about its Status*. Journal of Indo-European Studies Monograph Series, No. 55. Institute for the Study of Man, Washington, DC. 1–46.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1894), *Az ugorok legrégebb történeti emlékezete*. Ethnographia 5: 160–180.
- NEWBROOK, MARK (with JANE CURTAIN and ALAN LIBERT) (2013), *Strange Linguistics*. LINCOM Europa, München.
- PAASONEN, H. (1907), *Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen*. Finnisch-ugrische Forschungen 7: 13–31.
- PFEIFER, WOLFGANG (2010), *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Edition Kramer, Koblenz.
- POKORNY, JULIUS (1959–1969), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Francke, Bern.
- RÉDEI, KÁROLY (1986), *Zu den indogermanisch–uralischen Sprachkontakten*. Philologisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 468. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung. Heft 16. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- RÉDEI, KÁROLY [Hrsg.] (1988), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
- RIX, HELMUT (1998, 2001), *Lexikon der indogermanischen Verben*. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- SALMINEN, TAPANI (1989), *Classification of the Uralic Languages*. Castrenianumin toimitteita 35: 15–24.
- SALMINEN, TAPANI (1997), *Facts and myths about Uralic studies*. Sprachtypologie und Universalienforschung 50: 83–93.
- SALMINEN, TAPANI (2002), *Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies*. In: KIBRIK, A. E. (szerk.) [КИБРИК, А. Е. (ред.)], *Лингвистический беспредел. Сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой*. Издательство Московского университета, Москва. 44–55.
- SAMMALLANTI, PEKKA (1995), *Language and Roots*. In: LESKINEN, HEIKKI (red.), *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10–15. 8. 1995. Pars I. Moderatores*, Jyväskylä. 143–153.
- SETÄLÄ, E. N. (1926), *Suomensukuisten kansojen esihistoria*. In: KANNISTO, A. – SETÄLÄ, E. N. – SIRELIUS, U. T. – WICHMANN, Y. (toim.), *Suomen suku I*. 120–189. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki. 120–189.
- SSA 3 = KULONEN 2000.

- SWEET, HENRY (1900) *Language and languages. Comparative linguistics.* The Mac-Millan Company – Dent, New York – London.
- THOMSEN, VILHELM (1869), *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske: en sproghistorisk undersøgelse.* Den Gyldendalske boghandel, København.
- TOMPA JÓZSEF (szerk.) (1961), *A mai magyar nyelv rendszere. Leiró nyelvtan. I. kötet. Bevezetés, hangtan, szótan.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UEW 1 = RÉDEI 1988.
- VÁNDOR ANNA (2004), *Új orosz kiadványok nyelvrokonainkról. Nyelvtudományi Közlemények 101: 256–268.*
- VÁSÁRY ISTVÁN (2008), *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek. Magyar Őstörténeti Könyvtár 24.* Balassi Kiadó, Budapest.
- WIIK, KALEVI (1996), *Alkuperäiset ajatukseni. Virittäjä 100: 590–598.*
- WIIK, KALEVI (2002a), *Eurooppalaisten juuret.* Atena Kustannus Oy., Jyväskylä.
- WIIK, KALEVI (2002b), *Suomalaisten ja muiden pohjoiseurooppalaisten alkuperä.* In: Grünthal, Riho (toim.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 117–137.
- WIIK, KALEVI (2008), *Az európai népek eredete.* Nap Kiadó, Budapest.
- ZAIČ GÁBOR (1994), *Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei.)* Folia Uralica Debreceniensia 3: 113–121.
- ZSIRAI MIKLÓS (1937/1994), *Finnugor rokonságunk.* Magyar Tudományos Akadémia / Trezor Kiadó, Budapest.

HONTI LÁSZLÓ

**Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella –
Zsidai Zsuzsanna (szerk.): Magyar őstörténet
Tudomány és hagyományörzés**

MTA BTK MÓT Kiadványok I. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Budapest. 2014. 431 o.

A Magyar Tudományos Akadémia 2012 februárjában hozta létre Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának keretei között a Magyar Őstörténeti Témacsoportot. 2013 áprilisában a témacsoport őstörténeti konferenciát szervezett – rendkívüli érdeklődés mellett. Az eseményről a sajtó részletesen beszámolt.

A konferenciáról mi is írtunk – először könnyedebb stílusban, a *Nyelv és Tudomány* honlap Rénhírek¹ rovatában, majd félretéve a tréfát, a *Keletkutatás* 2013 őszi számában.² Most pedig a konferencia előadásainak kötete kerül sorra.

¹ <http://www.nyest.hu/renhirek/ostortenet-ujratoltve>

² *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* (Budapest, 2013. április. 17–18.) *Keletkutatás*, 2013. ősz. 164–171.